

Kielten kamppailu

Max Engman: *Kielikysymys. Suomenruotsalaisuuden synty 1812–1922*. Suomentanut Kari Koski. Svenska litteratursällskapet i Finland 2018.

Åbo Akademin historian emeritusprofessori Max Engmanin tutkimus ruotsin kielen asemasta sekä suomenruotsalaisuuden synnystä autonomian aikana ja itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina jatkaa kirjoittajansa laajojen teosten sarjaa, johon kuuluvat ruotsinkielisistä alkuteoksista suomennetut monografiat *Pietarinsuomalaiset* (2004), *Raja. Karjalankannas 1918–1920* (2007) ja *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen* (2009) sekä esseekokoelma *Kaksoiskotka ja Leijona* (1992). *Kielikysymys* ilmestyi ruotsiksi vuonna 2016 ja suomeksi vuonna 2018. Se on paitsi esitys suomenruotsalaisuudesta ja

ruotsin kielestä Suomessa myös paljolti kuvaus suomalaisuusliikkeen synnystä ja asenteista. Sellaisenaan se on kiinnostava luettavaksi Päiviö Tommilan toimittaman *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historian (1989)* rinnalla. Teoreettisena taustana Engmanilla toimii Miroslav Hrochin tunnettu kolmivaiheinen malli. Mallia tosin on Suomen osalta kritisoitu ja tarkennettu; sitä on arvostellut Osmo Jussila (jonka kritiikin Engman torjuu). Anthony D. Smithin varsin tunnettu malli ei ole esillä. Engman on rajannut tutkimuksensa päätyväksi vuoteen 1922, jolloin Ahvenanmaan kysymys oli aktuullia.

Kuten teoksen esipuheesta ilmenee, alkuperäinen käsikirjoitus on ollut huomattavasti laajempi, nyt julkaistu versio on lyhennetty Jennica Thylin-Klausin johdolla. Tuntematta käsikirjoitusta voinee sanoa, että toimitustyön tuloksena on syntynyt luonteva kokonaisuus. Esitys etenee pääpiirteittäin kronologisesti Ruotsista irtautumisesta itsenäisyyden alkuvuosiin.

Teoksen alkupuolella Engman hahmottaa ja luonnehtii sattuvasti Suomen aseman kehityksen autonomian alkupuolella, etäännyttämisen Ruotsista, Venäjän ja venäjän kielen merkityksen sekä suomalaisten virkamiesten, ”byrokraattis-patrioottisen linjan” edustajien, toiminnan. Kyseisestä linjasta Engman toteaa: ”Prokuraattori C. J. Walleen tiivistä kokonaista aikakautta ja byrokraattis-patrioottisen suuntauksen politiikkaa hallinneen viisauden toteamalla, että maalle oli parasta pysyä mahdollisimman unohtettuna” (s. 154).

Intohimoja ja kiistoja herättäneitä termejä *finne*, *finländare* ja *finlandssvensk* Engman käsittelee asianmukaisesti ja asiantuntevasti. Hän valaisee kiinnostavasti sanoista aikoinaan käytyä keskustelua muun muassa Pietarin ruotsalaisen seurakunnan kirkkoherran Erik Gustaf Ehrströmin näkemysten valossa. Engman oli vuonna 2000 julkaissut Ehrströmistä tutkielman ja vuon-

na 2014 ilmestyi Johanna Wassholmin monografia Ehrströmistä. Myös venäläisten sanojen *finski* ja *finländski* käyttöyhteydet on huomioitu. Suomessa puhutun ruotsin piirteet (finlandismit) suhteessa Ruotsissa puhuttuun ovat luonnollisesti herättäneet keskustelua niin Suomessa kuin Ruotsissakin. Tämä keskustelu ja sen keskeiset osanottajat (esimerkiksi johtava normittaja Hugo Bergroth ja häntä kritisoinut kirjailija Hagar Olsson) on *Kielikysymyksessä* aiheellisesti noteerattu.

Engmanin teoksen keskeistä antia on ruotsinkielisten instituutioiden, laitosten, järjestöjen ja yhdistysten kehityksen ja synnyn kuvaaminen. Osa niistä syntyi vastapainona ja -voimana (”vastambilisaationa”) suomenkielisille yhdistyksille, osa puolestaan tarjosi mallin vastaaville suomenkielisille järjestöille. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vastapainoksi syntyi Svenska litteratursällskapet i Finland ja toisaalta Finska Vetenskaps-Societeten (Suomen Tiedeseura) sai rinnalleen Suomalaisen Tiedeakatemian. Svenska folkskolans vänner, Brage, Dramatiska föreningen ja monet muut yhdistykset tulevat esille Engmanin teoksessa. Kouluopetusta, oppikirjakysymystä, kansanvalitusta ja työväenliikettä käsitellään niin ikään perusteellisesti.

Tieteeseen liittyvien virastojen (oppineet virastot, *lärda verken*), tieteellisten yhdistysten ja aikakauslehtien kielikysymys on myös selvitetty. Etenkin Valtionarkisto (nykyisin Kansallisarkisto) pysyi pitkään ruotsinkielisenä – runsaat viisikymmentä vuotta ahvenanmaalaisten K. A. Bomanssonin ja Reinhold Hausenin johtamana.

Kielikysymyksessä esitellään varsin suuri joukko aktiivisesti järjestötoimintaa kehittäneitä ja siinä mukana olleita henkilöitä. Sellaisen tunnettujen hahmojen, kuten Carl Gustaf Estlander, A. O. Freudenthal, Arvid Mörne, Zacharias Topelius ja Edvard Westermarck, ohella esillä on joukko (ainakin suomenkielisellä taholla) tunte-

mattomammiksi jääneitä toimijoita, kuten Johannes Klockars, Ernst Lagus, Axel Lille ja Einar Pontán. Luultavasti monelle suomenkieliselle myös ”Ahvenanmaan kuningas” Julius Sundblom on nykyään tuntematon. Pariin otteeseen mainitaan sangen kiinnostava hahmo, agitaattorina toiminut kaksikielinen Kaarlo Waahto, josta Engman on julkaissut erillisen tutkielman vuonna 2004.

Useat keskeisistä toimijoista olivat yliopistomiehiä, mutta Engman on laajalti tuonut esille myös kansakoulunopettajien ja muiden opetusallalla ja kansansivistystyössä ansioituneiden henkilöiden merkityksen. Tyypillistä kaikille näille toimijoille oli heidän monipuolinen aktiivisuutensa, joka ei tavallisesti rajoittunut vain yhteen järjestöön tai toimialaan. Esimerkiksi kansansivistystyö oli läheisessä yhteydessä raittiustyöhön. Mukana ovat luonnollisesti myös J. L. Runeberg sekä suomalaisuusmiehet ja suomen kielen puolesta puhujat J. V. Snellman ja Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen.

Yhtä aktiivista toimijaa jää kuitenkin kaipaamaan. Rooman kirjallisuuden professori Fridolf Gustafsson toimi erittäin aktiivisesti kielenopetuksen ja kasvatustieteiden kysymysten parissa esimerkiksi kirjoittamalla niistä uutterasti artikkeleita *Finsk Tidsskriftiin* ja *Pedagogiska Föreningens Tidskriftiin*, kuten ilmenee I. A. Heikelin kirjoittamasta Gustafssonin elämäkerrasta (1925).

Keskeinen rintamanasettelu oli tietenkin suomen- ja ruotsinkielen kannattajien välillä, mutta tärkeä ja mielenkiintoinen asetelma ruotsinkielisten sisällä on kansan ja eliitin, rannikkoseutujen asukkaiden ja yläluokan välillä. Kun eliitti huomasi, miten tärkeää ruotsin kielen ja kulttuurin säilyttämisen kannalta myös ruotsinkielinen kansa oli, ei kohtaaminen suinkaan tapahtunut vaikeuksista. Engman havainnollistaa tätä kappaleessa, joka ironiansa ansiosta ansaitsisi paikkansa suomalaisen historiankirjoituksen pikku klassikkona:

Suomenruotsalainen kansa tuotti eliitille pettymyksen toisensa jälkeen. Kun eliitti oli löytänyt kansan, kansa alkoi paeta Amerikkaan ja tehtaisiin. Kun ruotsalaisen maan merkitys huomattiin, kansa oli valmis myymään sen matkailupusta Amerikkaan. Kun eliitille valkeni, ettei sen tehtävä ollut jouduttaa ruotsalaisen rahvaan suomalaistumista, kansa alkoi suomalaistua omasta aloitteestaan ja huolestuttavaa vauhtia. Kun murteet hyväksyttiin aidoksi ruotsin kieleksi, rahvas lakkasi puhumasta murretta ainakin ulkopuolisten kanssa. (s. 342)

Engman myös toteaa (s. 343), että ”kansan näytty hylkäävän sentyyppisen johtajuuden, jota eliitti piti kutsumuksenaan harjoittaa koko maassa”. Tähän nähden estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professori Fredrik Cygnaeus, joka oli sekä Runebergin että Kiven suuri puolestapuhuja, osoittautuu huomattavan demokraattiseksi ja yhteiskunnan realiteetit tajunneeksi henkilöksi (s. 169). Cygnaeuksen viran myöhempänä haltijana en voi olla tuntematta ylpeyttä siitä, että oppiaineeni ensimmäinen professori oli niin monessa suhteessa avarakatseinen.

Tässä on mahdollista vain luotella edellä mainittujen ohella vain muutamia kiinnostavia aihepiirejä, joita Engman on käsitellyt kielikysymyksen kannalta: kotiseutuliike, teatteri ja kielinormi, *Arbetet*-lehti, ruotsalaisuus Sorjosen kylässä Kurkijoella, siirtolaisuuden merkitys, Ruotsin suhde Suomen sisällissotaan, jääkäriilike. Rotubiologiaakaan ei ole unohdettu. Ruotsiin muuttanut rotubiologi Rolf Nordenstreng katsoi, että ”Suomalainen on haaveilija, kuvittelija, sisäänpäin kääntynyt, pohdiskelija, sivustaseuraaja; hän on harvoin hyötöajattelija, toimelias, yritteliäs tai neuvokas” (s. 350). Lisäykseksi voi mainita, että jopa tunnettu Hans F. K. Günther, ”Ras-sengünther”, viittasi Nordenstrengiin.

Kielikysymyksessä ei oikeastaan mikään relevantti aihepiiri jää käsittelemättä ehkä yhtä lukuun ottamatta. Professori Matti Klinge (*Pašsan epäsuosio*, 2017, 115–116) on kiinnittänyt huomiota siihen, että

ylioppilaiden ja osakuntien merkitys ei tule riittävästi esille, ei myöskään *Studentbladet*, Pohjoismaiden ensimmäinen ylioppilaslehti. Joitain mainintoja esimerkiksi Nylands Nationista toki on mukana.

Kuten eräissä aikaisemmissakin teoksissaan, Max Engman on taitavasti huomionut myös kaunokirjallisuuden tarjoaman aineiston. Kansankuvausten kohdalla tarkastellaan lähinnä 1800-luvun loppupuolen kirjailijoita; varhaisemmista olisi mielellään nähnyt mukana Sara Wacklinin teoksen *Sata muistelmia Pohjanmaalta*.

Teoksessa ja sen kuvituksessa on myös sattuvia yksityiskohtia. Nostalgisia muistoja helsinkiläisissä herättää teoksen kuva Mannerheimintien varrella olleesta ”Sipoon kirkosta”, jossa asui ruotsinkielisistä pitäjistä palkattuja liikennelaitoksen työntekijöitä. Rakennus oli tosin kolhon näköinen, mutta vielä paljon kolhompina siihen rakennettu tilalle. Vallan mainio valinta kuvituksessa on tunnetun suomalaisuusiemien ja suomen kielen kehittäjän, piirilääkäri ja ”tähtiläs” (ritari) Volmar Styrbjörn Schildtin kuolinilmoitus.

Samoin voidaan mainita senaatin vuonna 1918 tekemä päätös Sveaborgin nimen muuttamisesta ei vain Suomenlinnaksi vaan myös Finlandsborgiksi. Sattuvasti Engman muistuttaa myös Yrjö-Sakari Yrjö Koskisen jälkimaineesta:

Vallanhimoiset ihmiset ovat harvoin pidettyjä, ja Yrjö-Koskisen herättämiä ristiriitaisia tunteita kuvastaa se, että hänen muistokseen pystytettiin ensimmäisen ja ainoan kerran muistomerkki, rintakuva, vasta 1960-luvulla. Sitä ei pystytetty vallan keskukseen Helsingin Senaatintorin ympärille, missä hän oli kulkenut yliopistoon, Säätytalolle, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan ja senaattiin, vaan Lopen kirkolle, missä hänellä ja suurella osalla fennomaanisesta eliitistä oli kesähuvi (s. 126).

Tähän kuvaukseen tosin voi lisätä, että Yrjö-Koskinen sai sentään kadun Helsinkiin, mutta sekin on vain mitätön kadunpätkä Metsätalon kupeessa. Voi lisäksi keskustella siitä, missä määrin Yr-

jö-Koskisen idealistiset päämäärät, joihin hän tietysti pyrki valtaa käyttämällä, olivat suoranaista valanhimoa.

Eräeseen terminologiseen kysymykseen on syytä kiinnittää huomiota. Useampaan kertaan Kari Kosken suomennoksessa käytetään termiä ”suomalaisuusintoilija” vastaamassa alkuteoksen *finskhetsivrare*-sanaa. Muutamaan kertaan mainitaan myös ”ruotsalaisuusintoilijat” ja ”äärisvekomania”. Sen sijaan suhteellisen harvoin teoksessa esiintyy historiallisessa kirjallisuudessa tavallisesti käytetty sana ”fennomaani”. Tekijä itse on todennut välttäneensä termiä fennomania ja svekomania esittäen sen erikoisen perustelun, että hänen mielestään nationalismi ei ole sairaus tai mielenhäiriö. Kyllä kai fennomania-termi on aikojen saatossa menettänyt maniaan liittyvän sairauden merkityksen. Toisaalta asiallisesti ottaen varmaan monet suomalaisuusaatteen elähdyttämät olivat ”kuitenljoita”, mutta ehkä termi on kuitenkin liikaa negatiivisesti arvottava.

Kosken suomennos on sinänsä sujuva ja hyvin alkutekstiä vastaava. Joitakin epätarkkuuksia siinä kuitenkin on. Sivulla 173 Suomen Tiedeseura (Finska Vetenskaps-Societeten) on muuttunut Suomen Tiedekatemiaksi. Kuvatekstistä sivulla 208 on pudonnut pois sana ”ruotsinkielinen”, joten naisille tarkoitetuista opettajaseminaareista saa väärän käsityksen. Ruotsin kirjallisuusseura -ilmaus (s. 260) on harhaanjohtava, kun tarkoitetaan myös viereisellä paltalla mainittua Svenska litteratursällskapet i Finlandia. Nykyruotsin epäonnistunut tapa jättää heittomerkki pois s-loppuisista henkilönnimistä on johtanut siihen, että Suomen historiasta kirjoittaneen Friedrich Rühsin nimi esiintyy suomennoksessa (samoin kuin alkuteoksen henkilöhakemistossa) muodossa Rüh.

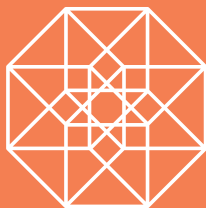
Sivulla 239 todetaan, että suomalaisten kauppiasperheiden poikia lähetettiin kotiopettajiksi Saksaan, mikä tuntuu varsin eri-

koiselta – pikemminkin voisi ajatella, että pojat lähetettiin oppiin ulkomaisiin perheisiin. Joko asiaa olisi kannattanut selventää tarkemmin tai sitten vikaa on ruotsin *konditionera*-verbin tulkinnassa: se kyllä tarkoittaa kotiopettajana (ruots. *informatör*) toimimista, mutta ainakin Norstedtin sanakirjan mukaan sillä on yleisempi merkitys olla toimessa, palveluksessa (*vara anställd, ha tjänst*).

Engmanin *Kielikysymys* on kirjoittajan omien tutkimusten ja laajan muun kirjallisuuden pohjalta tehty moniin suuntiin avautuva luova synteesi ruotsin kielen ja ruotsinkielisten asemasta Suomessa. Svenska litteratursällskapet i Finland on tehnyt merkittävän kulttuuriteon käännettäessään Engmanin tutkimuksen suomeksi.

H. K. RIIKONEN

Kirjoittaja on yleisen kirjallisuustieteen professori (emeritus).

Tiedekirja

TIEDEKIRJAN SYKSYN TAPAHTUMAT!

Krunikan festarit **25.9.**
Tiedekirjassa klo 17–18

SKS:n kirjakeskiviikot Tiedekirjassa:
16.10. klo 16.30–17.30 Senaatintori
20.11. klo 16.30–17.30 Löytöretki suomeen

Tiedekirja kirjamessuilla:
4.–6.10. Turun kirjamessut (osasto A/30)

24.–27.10. Helsingin kirjamessut (osasto 6f68)

22.–24.11. Jyväskylän kirjamessut

Helsingin kirjamessuilla Tiedekirjan osastolla on myös monipuolista kirjallista ohjelmaa. Ohjelma löytyy osoitteesta www.tiedekirja.fi.

Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki
www.tiedekirja.fi
Avoinna: ma, ti, to 10.30–17, ke 10.30–18 ja pe 10–16

Tieteen puolesta.